

latılmasına katkıda bulunmuş, ayrıca çeşitli hikâyelere ve masallara da yer vermiştir. Kitabın tenkitli neşri Etienne Combe ve Aziz Suryal Atıya tarafından gerçekleştirilmiş (I-VI, Haydarâbâd 1388-1393/1968-1973), Otfried Weintritt eser üzerinde bir çalışma yapmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Kâsım en-Nüveyrî, *el-İlmâm* (nşr. E. Combe – Aziz Suryal Atıya), Haydarâbâd 1388-93/1968-73; I-VI, Aziz Suryal Atıya'nın girişi, s. 1-6; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, IV, 142; Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbih*, s. 248; *Keşfü'z-zunûn*, I, 282; Brockelmann, *GAL*, II, 44-45; *Suppl.*, II, 34; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'elliğin*, XI, 147; Sarton, *Introduction*, III/2, s. 1782-1783; F. Rosenthal, *İlmü't-târîh 'inde'l-müslimîn* (trc. Sâlih Ahmed el-Alî), Bağdad 1963, s. 213; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1990, III, 219; O. Weintritt, *Formen Spätmittelalterlicher Islamischer Geschichtsdarstellung Untersuchungen zu An-Nuwayrî al-İskandarânis Kitâb al-İlmâm und verwandten Zeitgenössischen Texten*, Beirut 1992; Aziz Suryal Atıya, *A Fourteenth Century Encyclopedist from Alexandria: A Critical and Analytical Study of al-Nuwayrî al-İskandarâni's "Kitâb al-İlmâm"*, Salt Lake City / Utah 1977; C. E. Bosworth, "al-Nuwayrî", *EI²* (İng.), VIII, 155; Eymen Fuâd Seyyid, "İskenderiye", *DİA*, XXII, 576.

MUSTAFA ÖZ

NÜZHE

(نزهة)

Safiyüddin el-Urmevî'nin
(ö. 693/1294)
icat ettiği telli bir saz.

Safiyüddin el-Urmevî'nin *Kitâbü'l-Edvâr*'ının Oxford Üniversitesi Bodleian Library'deki nüshasında bir çizimi bulunan saz hakkında eserde hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Dikdörtgen biçiminde ahşap bir kasaya sahip olan ve kanundan daha gelişmiş olduğu söylenen sazın XIV. yüzyılda yazılmış *Kenzü't-tuhaf*'ta ayrıntılı bir tanımı, ölçüleri ve farklı bir çizimi yer almaktadır. II. Murad dönemi müelliflerinden Ahmedoğlu Şükrullah, *Kitâbü'l-Edvâr*'ı şerh ederken büyük ölçüde *Kenzü't-tuhaf*'ın sazlara ayrılmış bölümünden yararlanmış ve nüzheyi oldukça ayrıntılı biçimde tanıtmıştır. *Kenzü't-tuhaf*'ta nüzhenin boyu iki bedest ve üç engüşt-i küşâde (74,25 cm.), eni iki bedest (54 cm.), kasasının derinliği dört engüşt-i küşâde (27 cm.) olarak verilmektedir. Nüzhenin derinliğinin 27 cm. olamayacağını söyleyen Farmer, *Kenzü't-tuhaf* müellifinin "dört engüşt" (9 cm.) yerine yanlışlıkla "dört engüşt-i küşâde" yazdığı görüşündedir. Ni-

tekim Abdülkâdir-i Merâgî de kanunun derinliğini dört engüşt olarak vermiştir. Yine *Kenzü't-tuhaf*'a göre nüzhenin 108 telinden seksen biri üçerli yirmi yedi grup oluşturmaktadır, diğer yirmi yedi telin her biri farklı bir perdeye akortlanmaktadır. Üçlü tellerin uzunluğu aynıydı ve sazın genişliği kadardı. Bunların arasına gerilen yirmi yedi tel ise farklı uzunluktaydı. Kasası kızıl söğüt, şimşir veya selvi ağacından yapılan nüzhenin göğsü (ses tablası) udunki gibi inceydi. Saz iki elle çalınıyordu. *Kenzü't-tuhaf*'taki çizim nüzhenin tel düzeni hakkında fikir vermektedir. *Kitâbü'l-Edvâr*'daki son derecede karmaşık çizimde ise tellerin çok sayıda eşikle bölümlendiği görülmekte, fakat hangi telin hangi perdeye akortlandığı anlaşılmamaktadır. Böyle bir sazı çalmanın çok güç olduğu tahmin edilebilir. Ahmedoğlu Şükrullah'ın eserindeki şekil de *Kenzü't-tuhaf*'takiyle hemen hemen aynıdır. O da sazın kasasının kızıl söğüt, şimşir veya selvi ağacından yapıldığını, üçerli seksen bir telinin arasına farklı uzunlukta yirmi yedi tek tel geldiğini söyler. Rauf Yektâ Bey, Şükrullah'ın tanımına uyarak nüzheden elde edilen perdeleri porte üzerinde göstermiştir. Buna göre sazın ses alanı yegâh ile tiz çârgâh perdeleri arasındadır.

Eserlerinde Türk-İslâm coğrafyasında kullanılan bütün müzik aletlerini zikreden ve çoğunu ayrıntılı biçimde tanımlayan Abdülkâdir-i Merâgî, yine Safiyüddin el-Urmevî'nin icadı olan muğniden söz ettiği halde nüzheyi hiç anmamıştır. Bu da Merâgî zamanında nüzhenin kullanılmadığına dair bir kanıt sayılabilir. Öte yandan *Kenzü't-tuhaf*'ta farklı bir çiziminin bulunması nüzhenin Safiyüddin'den sonra değiştirilerek ve geliştirilerek kullanıldığının işareti olarak görülebilir.

"Mi'ze" adıyla da anılan nüzhenin Urmevî'den sonra kullanılıp kullanılmadığı konusunda kesin bilgi bulunmadığı gibi ne tür tel takıldığı (ipek, bağırsak, bronz vb.), nasıl çalındığı (mızrapla mı, çıplak parmak uçlarıyla mı), ara perdelerin nasıl elde edildiği hakkında da bilgi yoktur. O dönemde kanun bile yaklaşık üç oktavlık ses alanına sahipken Rauf Yektâ Bey'in nüzhenin ses alanının iki oktavdan bile eksik olduğunu söylemesi inandırıcı değildir. Seksen bir telden yirmi yedi farklı perde elde edildiğine göre nüzhenin ses alanının yirmi dört perdeli kanununkinden daha geniş olduğu, aradaki yirmi yedi tek telin muhtemelen ara perdeleri elde etmek amacıyla takıldığı anlaşılmaktadır ki ancak

böyle bir saz kanundan daha gelişmiş olabilir. Aksi takdirde nüzhenin kanundan daha karmaşık, dolayısıyla daha zor çalınan ve imkânları onunkinden daha sınırlı bir saz olduğunu kabul etmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kenzü't-tuhaf (Takî Bîniş, *Se Risâle-i Fârsî der Müsîkâ* içinde), Tahran 1992, s. 80-81, 116-117; Şükrullah, *Risâle-i İlmü'l-edvâr*, İSAM Ktp., nr. 88834, vr. 103^a-105^b; H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 209, 228; a.m.f., *Studies in Oriental Musical Instruments*, London 1931, s. 12-15; Rauf Yektâ, *Türk Musikisi*, s. 85; a.m.f., "Eski Türk Musikisine Dair Tarihî Tettebular-3: Türk Saızları (Mâbâd)", *MTM*, II/5 (1331), s. 236, 237; Christian Poché, "Nuzha", *The New Grove Dictionary of Musical Instruments* (ed. Stanley Sadie), London 1995, II, 786, 787.

FİKRET KARAKAYA

NÜZHETÜ'L-ELİBBÂ

(نزهة الألباء)

Kemâleddin el-Enbârî'nin
(ö. 577/1181)

Arap dili ve edebiyat âlimlerine dair
biyografik eseri.

Tam adı *Nüzhetü'l-elibbâ' fi şabakâtî'l-üdebâ'*dır. Yâkût el-Hamevî eserin ismini *Nüzhetü'l-elibbâ' fi ahbârî'l-üdebâ'*, İbn Hallikân *Şabakâtü'l-üdebâ'*, Yâfîî *Menâkıbü'l-üdebâ'* ve Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr *Şabakâtü'n-nühât* şeklinde kaydetmiştir. Kitap edebiyat ilmi ve sanatının önde gelen şahsiyetlerinin yer aldığı, nahiv ilminin doğuşuyla ilgili olarak Hz. Ali ile Ebü'l-Esved ed-Düelî arasında geçtiği rivayet edilen diyalogun bulunduğu bir girişle başlar. Eserde Ebü'l-Esved ed-Düelî'den itibaren müellifin hocası İbnü's-Şecerî'ye kadar (ö. 542/1148) 181 âlimin biyografisi vefat tarihlerine göre sıralanmıştır. Edebiyat ilimlerinin sekiz dalda oluştuğunu belirten müellif nahiv, lugat, sarf, aruz, kafiye, şiir, ahbâr ve ensâb diye sıraladığı bu dallara kendisinin nahivde cedel ve nahiv usûlünü ilâve ettiğini belirtir (s. 89). *Nüzhetü'l-elibbâ'*da bütün bu dallarda meşhur olmuş şahsiyetler zikredilmekle birlikte müellifin kendisinin de mensup olduğu Basra okulu âlimleri hakkında daha çok bilgi verilmiştir.

Eserde âlimlerin isimleri, künyeleri, nisbeleri, haklarındaki önemli haberler, hocaları, mensup oldukları nahiv okulları, öğrencileri, eserleri, vefat yeri ve tarihleri hakkında bilgi yer alır. Bunun yanında nâdiren Basra ve Kûfe nahiv mektepleri arasındaki tartışmalara, âlimlerin devlet adamlarıyla ilişkilerine, onların dinî ve ahlâkî ki-

şliklerine, nahiv, belâgat ve kıraat problemlerine de temas edildiği görülür. Enbârî daha önce Ebû't-Tayyib el-Lugavî, Ebû Saîd es-Sîrâfî, Ebû Bekir ez-Zübeydî ve Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerinde karşılaşılan rivayetlerin isnad zincirlerine yer vermemiş, ilk râvinin ismini zikretmekle yetinmiştir. Müellif kitabının sonunda kendisinin nahiv ilmini aldığı âlimler silsilesini Hz. Ali'ye kadar zikretmektedir.

Enbârî, eserinin kaynaklarından söz etmemekle birlikte Ebû't-Tayyib el-Lugavî'nin *Merâtibü'n-nahviyyîn*, Ebû Saîd es-Sîrâfî'nin *Ahbârü'n-nahviyyîn el-Başriyyîn*, Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd'* gibi önceki tabakat ve tarih kitaplarından istifade etmiş olmalıdır. Enbârî'nin yaşadığı dönemdeki ulemâ hakkında ilk elden kaynak özelliği taşıyan *Nüzhetü'l-elibbâ*², Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ*'nın kaynakları arasındadır.

İlk defa taş baskısı yapılan eser (Kahire 1294/1876) Atıyye Âmir (Paris 1952; Beyrut 1963), İbrâhim es-Sâmerrâfî (Bağdat 1959; Zerkâ 1405/1985) ve Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kahire 1386/1967) tarafından neşredilmiş, Sâmerrâfî ve Ebû'l-Fazl İbrâhim neşirlerinin başında müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*² (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1386/1967, s. 3, 89, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 10-13; a.e. (nşr. İbrâhim es-Sâmerrâfî), Zerkâ 1405/1985, neşredenin girişi, s. 11-12; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*², I, 48; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 139; Abdülbâki b. Abdülmeccid el-Yemânî, *İşâretü't-ta'îyin fi terâcimi'n-nühât ve'l-lugaviyyîn* (nşr. Abdülmeccid Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 186; Yâfî, *Mirâtü'l-cenân*, III, 276; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 310; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1940; Serkis, *Mu'cem*, I, 480; Brockelmann, *GAL*, I, 334; *Suppl.*, I, 495; a.mlf., "Enbârî", *IA*, IV, 266; Cemil Allûş, *İbnü'l-Enbârî ve cühüdühû fi'n-nahv*, Tunus 1981, s. 123-126; *Ma'a'l-mektebe*, s. 175-176; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 43; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 373; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *'Uyûnü'l-mü'el-fât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1413/1992, I, 170.

SEDAT ŞENSOY

NÜZHETÜ'İ-ERVÂH

(نزهة الأرواح)

Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî'nin
(ö. 687/1288 [?])
felsefe tarihine dair eseri

(bk. ŞEHREZÜRÎ, Muhammed b. Mahmûd.)

NÜZHETÜ'İ-HAVÂTİR

(نزهة الخواطر)

Abdülhay el-Hasenî'nin
(ö. 1923)
Hindistan'da yaşamış
ünlü şahsiyetlerin biyografilerine
dair eseri.

Tam adı *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmî*² ve'n-*nevâzır*'dir Müellifin en önemli eseri olup I-XIV. (VII-XX.) yüzyıllar arasında Hindistan'da yaşamış 4500 kadar âlim, mutasavvıf, edip, siyaset ve devlet adamının biyografisini ihtiva etmektedir. Abdülhay el-Hasenî, muhtemelen hocası Muhammed Naîm el-Ensârî el-Leknevî'nin ulemânın hayatına dair dağınık vaziyetteki notlarını gördükten sonra bu eseri yazmaya karar vermiştir (*el-İ'lâm*, Ebû'l-Hasan Ali el-Hasenî en-Nedvî'nin girişi, I, 20). Sekiz ciltlik eserin ilk cildinde İslâmiyet'in başlangıcından VII. (XIII.) yüzyıla kadar gelen ünlülerin, ondan sonraki her bir ciltte ise müteakip asırlarda yaşayan âlimlerin biyografilerine yer verilmiştir. Müellif eserini Arapça, Farsça ve Urduca 300'den fazla kaynaktan yararlanarak ve bu kaynaklardaki yanlışları düzelterek hazırladığını belirtmektedir.

Eserin II. cildi, İbn Hacer'in *ed-Düerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mî'eti's-gâmine* adlı eserine zeyil olarak diğer ciltlerden önce yayımlanmış (Haydarâbâd 1350/1931), daha sonra ihtisas alanlarına göre çeşitli âlimlerin hayatını ele alan I. cilt neşredilmiştir (aş. bk.). Bu cilde müellifin oğlu Abdülalî el-Hasenî en-Nedvî bir mukaddime yazmıştır. Ebû'l-Kelâm Âzâd'ın maarif nâzırı olmasının ardından onun girişimleriyle eserin son cildi dışında geri kalanları 1947-1959 yılları arasında basılmıştır. Müellifin vefatı üzerine eserin son cildinde yazılmayan biyografileri diğer oğlu Ebû'l-Hasan en-Nedvî tamamlamıştır (Haydarâbâd 1390/1970; Karaçi 1396/1976).

Nüzhetü'l-havâtir bir biyografi kitabı olmanın ötesinde Hint alt kıtasına dair ilmî, tarihî, siyasî ve dinî pek çok konuda önemli bilgiler ihtiva etmekte, VIII. cildi son devir Hint ulemâsına dair yegâne eser olma özelliğini korumaktadır. Ancak kitap bazı yönlerden eleştirilmiştir. İlk yedi asrın tek cilde sıkıştırılması yüzünden bu ciltteki biyografilerin yetersiz kalması, Hint alt kıtasına giden bütün sahâbî ve tâbîlere yer verilmemesi (Kudretullah el-Hüseynî, s. 243-244), bazı biyografilerin bir iki cümleyle geçiştirilmesi, biyografilerin

hangi tercihlere göre seçildiğinin belirtilmemesi, müellifin kendi bölgesinin dışındaki âlimler hakkında verdiği bilgilerin yeterli olmaması, bu bölgelerdeki bazı önemli âlimlerden hiç söz edilmemesi bu eleştiriler arasında sayılabilir. Kişilerin bazan meşhur oldukları isimleriyle, bazan da fazla bilinmeyen adlarıyla kaydedilmesi, yer yer Urdu imlâsının kullanılması eserden faydalanmayı güçleştirmektedir.

Nüzhetü'l-havâtir Haydarâbâd'da Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye tarafından yayımlanmıştır: I, 1366/1947; 1380/1961; II, 1350/1931; III, 1371/1951; IV, 1373/1954; V, 1375/1955; VI, 1376/1957; VII, 1377/1958; VIII, 1390/1970, 1980. Eserin ikinci baskısı aynı adla (Haydarâbâd 1393/1973), daha sonra *el-İ'lâm bi-men fi târihi'l-Hind mine'l-a'lâm* ismiyle gerçekleştirilmiştir (I-IV, Beyrut 1420/1999).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Hasenî, *el-İ'lâm bi-men fi târihi'l-Hind mine'l-a'lâm: Nüzhetü'l-havâtir*, Beyrut 1420/1999, I, 29-30; ayrıca bk. Abdülalî el-Hasenî'nin girişi, I, 7-17, 25-26; ayrıca bk. Ebû'l-Hasan Ali el-Hasenî en-Nedvî'nin girişi, I, 18-22; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 74, 863; Sezgin, *GAS*, II, 863; Kudretullah el-Hüseynî, *el-Allâme es-Seyyid 'Abdülhay el-Hasenî: 'Aşruhü hayâtühü mü'el-fâtühü*, Cidde 1403/1983, s. 242-250; Yûnus eş-Şeyh İbrâhim es-Sâmerrâfî, *'Ulle-mâ'ü'l-Arab fi şibhi'l-kârretî'l-Hindiyye*, Bağdat 1986, s. 784-786; Muhyiddin el-Elvâfî, "el-Mü'el-fâtü'l-Arabiyye li-'ulemâ'l-Hind el-müslimîn", *ME*, XXXVIII/6 (1966), s. 597-604; A. S. Bazmee Ansari, "Nuzhat al-Khawâtir", *IS*, XVI/2 (1977), s. 147-150; a.mlf., "Nuzhat al-Khawâtir", *HI*, VII/2 (1984), s. 111-115.

İBRAHİM HATİBOĞLU

NÜZHETÜ'İ-KULÛB

(نزهة القلوب)

Hamdullah el-Müstevfî'nin
(ö. 740/1340'tan sonra)
coğrafya ve kozmografyaya dair
eseri
(bk. HAMDULLAH el-MÜSTEVFÎ).

NÜZÛL

(النزول)

İlâhî kitapların
ve özellikle Kur'an-ı Kerim'in
Allah katından indirilişini
ifade eden terim.

Sözlükte "yukarıdan aşağıya inmek, gelmek, konaklamak" mânasında masdar ve "inîş" anlamında isim olan *nüzûl* kelimesi ilâhî kitapların, özellikle de Kur'an'ın Allah